MUTAȚII ÎN COMPORTAMENTUL LINGVISTIC AL EMIGRANȚILOR ŞI RAPORTUL LIMBĂ MATERNĂ – LIMBĂ ETNICĂ (STUDIU DE CAZ: ASPECTE ALE LIMBII ROMÂNE VORBITE ÎN COMUNITATEA ROMÂNEASCĂ DIN ITALIA)

NICOLETA NEŞU

Universitatea Sapienza, Roma/Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca
mail: nicoleta.nesu@uniroma1.it

Cuvinte cheie: *comportament lingvistic, fenomen migrator, limbă maternă, limbă etnică, limba română.*

Keywords: *linguistic behaviour, emigration, mother tongue, ethnic language, Romanian language.*

Lucrarea de faţă constituie prezentarea unui amplu proiect de cercetare, aflat în curs de desfăşurare, ce are ca obiect studiul mutaţiilor/transformărilor ce survin într-o limbă ca urmare a schimbării coordonatelor geografice. Altfel spus, ce anume se petrece în structura unei limbi – limba română, în acest caz – vorbite de vorbitori nativi care trăiesc, însă, departe de mediul de proveniență. Referitor la limba română, subiectul a început să fie discutat şi analizat în ultimii 10–15 ani, s-a creat chiar şi o bibliografie care creşte pe zi ce trece[1] – perspectiva nouă pe care cercetarea de faţă îşi propune să o aducă acestui subiect constă în încercarea de a oferi o bază teoretică, de filozofie a limbajului, de lingvistică şi pragmatică a text-discursului, prin care să se poată obține o evaluare din punct de vedere teoretic a acestui fenomen, dar şi o încadrare a sa într-o perspectivă mai amplă, interdisciplinară. Tot de noutatea pe care studiul de faţă speră să o aducă în spaţiul de cercetare menționat se leagă şi experiența personală, din ultimii 10 ani, ani în care, practic, am asistat, „în direct" şi din interior, la modificarea statutului limbii române în cadrul comunității româneşti din Italia, la „evoluția" ei înspre ceea ce literatura de specialitate numeşte *limbă etnică* sau *heritage language* la generația mai tânără, prin contactul direct cu membri ai comunității, cu studenții de origine română înscrişi la Universitatea Sapienza din Roma, cu site-urile şi forumurile de discuții, ziarele de limbă română ce apar în Italia etc.

[1] Pentru cazul limbii române vorbite în Italia menționăm aici lucrarea lui Florin-Teodor Olariu, *Variaţie şi varietăți în limba română. Studii de dialectologie şi sociolingvistică* (Olariu 2017) sau abordarea sociologică a lui Alexandru L. Cohal, *Mutamenti nel romeno di immigrati in Italia* (Cohal 2014).

SCL, LXXI, 2020, nr. 2, Bucureşti, p. 243–253

BDD-A32485 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:52:03 UTC)

Din punct de vedere teoretic, structura acestui proiect, aşa cum îl concep în momentul de faţă, se articulează în jurul a trei probleme: **a.** o filozofie a migraţiei, **b.** probleme de lingvistică şi pragmatică a limbii şi a textului determinate de fenomenul social al migraţiei, **c.** raportul limbă maternă/limbă etnică în cadrul comunităţii de emigranţi. Partea practică va consta în aplicarea acestora în procesul de analiză a limbii române vorbite în Italia şi în acest sens prevedem constituirea unui corpus de texte, corpus de limbă vorbită, în alcătuirea căruia intenţionăm să implicăm studenţii de origine română, ca activitate practică şi de teren adiacentă cursului şi lectoratului de limbă română din cadrul Universităţii Sapienza din Roma.

În ceea ce priveşte primul punct al părţii teoretice, o filozofie a migraţiei, am preluat termenul de la Donatella Di Cesare şi ultima sa carte „Stranieri residenti. Una filosofia della migrazione", apărută în Italia, la editura Bollati Boringhieri, în 2017. Cartea apare, deloc întâmplător!, la sfârşitul anului 2017, un an foarte încărcat, din punctul de vedere al fenomenului migraţiei în Italia şi, de altfel, în întreaga Europă, poate fenomenul social cel mai controversat şi care a iscat multe conflicte pe plan politic la nivel european şi nu numai. Fenomenul migrator este analizat, în această carte, pentru prima dată, după cum afirmă însăşi autoarea, din punctul de vedere al unei filozofii a migraţiei. Se discută, astfel, şi se analizează, din perspectivă filozofică, pe parcursul lucrării, concepte precum dreptul la cetăţenie, apartenenţa la un Stat, cele două căi liberale (conceptele de graniţă deschisă şi graniţă închisă), suveranitate, libertate, drept la mişcare/drept la migraţie; migraţia în sine nu reprezintă, în concepţia autoarei, un dat biologic, ci un act existenţial şi politic care încă trebuie să fie recunoscut; lucrarea se vrea, astfel, şi o contribuţie la acceptarea, la legitimarea şi la instaurarea unui *jus migrandi* şi introduce, pentru prima dată în limbajul de specialitate, conceptul de „straniero residente" – străin rezident, trad. ns. – (Di Cesare 2017: 12–13). Sunt discutate, bineînţeles, şi aspecte doctrinare precum rasismul, xenofobia, politicile ospitaliere versus politicile coercitive, autoarea reamintind şi repunând în discuţie modelele clasice de cetăţenie – Atena (*i.e.* „autohtonia ateniană"), Roma (*i.e.* „cetăţenia deschisă"), Ierusalim (*i.e.* „străinul rezident"). Fenomenul migrator este analizat în legătură cu conceptele de bază precum cel de Stat, de Ospitalitate, de Coabitare, iar în acest context, individul, afirmă autoarea, se reprezintă pe sine prin limba pe care o vorbeşte ca un „act politic" de apartenenţă la o comunitate[2].

Ce înseamnă, însă, „a migra"? Donatella Di Cesare face un mic excursus etimologic al termenului, al verbului intranzitiv „a migra" (pe care nu îl consideră deloc sinonim cu „a se mişca", cum este, afirmă ea, de prea multe ori considerat),

[2] Acest concept de „act politic" manifestat în vorbirea unei limbi îl întâlnim, deloc întâmplător, şi la Eugenio Coşeriu, al cărui discipol este D. Di Cesare. De exemplu, într-un studiu publicat în 1996, intitulat „Limbaj şi politică", Coşeriu afirma că, din moment ce limbajul este întotdeauna limbă istorică, el este întotdeauna şi politic. Astfel, simplul fapt de a vorbi o limbă reprezintă, în opinia sa, un act politic implicit, atât timp cât exprimă adeziunea la anumite tradiţii istorico-lingvistice şi la o anumită comunitate istorică, virtual, cel puţin, opusă altor comunităţi lingvistice.

BDD-A32485 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:52:03 UTC)

verb prezent cu formă asemănătoare în toate limbile romanice, dar și în engleză, de la latinescul *migrare*, cu rădăcini sanscrite și indo-europene, și care, în latină indica „a părăsi un loc", „a pleca dintr-un anumit loc". Deci, încă de la începuturi, afirmă autoarea, „a migra" nu reprezintă o „simplă mișcare, ci trimite la un schimb complex, acela al locului, și se împlinește, așadar, în momentul în care se întâlnește străinul și se inaugurează practica etico-politică a ospitalității" (Di Cesare 2017: 92, trad. ns.). Astfel, fenomenul migrării nu trebuie înțeles doar ca un proces biologic, evolutiv, cum este considerat mai ales de către biologi și cognitiviști, ci ca un act politic – ceea ce explică și motivul pentru care, spune autoarea, *jus migrandi*, de-a lungul secolelor, a fost contestat și a provocat conflicte de natură politică și socială. Chiar și astăzi este recunoscut doar parțial, sub forma „dreptului de emigrare", adică de a ieși de pe teritoriul unui stat, dar nu și ca „drept de imigrare", de a intra liber pe teritoriul altui stat; acesta din urmă, depinde, încă, de suveranitatea statelor și, astfel, *jus migrandi* „reprezintă una dintre marile provocări ale secolului XXI" (Di Cesare 2017: 93). Foarte interesante ni s-au părut legăturile pe care autoarea le pune în evidență între *Convenția de la Geneva*, din 1951, cu privire la statutul refugiaților și lucrarea lui Kant, din 1795, *Zum ewigen Frieden. Einphilosophischer Entwunt* („Perpetual Peace. A Philosophical Sketch", „Per la pace perpetua"), în care acesta din urmă susținea că străinului nu îi poate fi refuzată intrarea pe teritoriul unui alt Stat dacă acest refuz îi poate cauza grave prejudicii sau îi poate periclita viața, lansând concepte precum „dreptul cosmopolit" și „ospitalitatea universală" drept condiții de bază ale asigurării „păcii perpetue"; conceptul de ospitalitate, din acest punct de vedere, prin Kant, devine o categorie juridică și politică, chiar dacă el o vede limitată temporal –- pentru că la Kant străinul nu devine niciodată rezident; el poate „vizita" o altă țară, un alt stat, ca turist, negustor, explorator sau pelegrin, dar nu va avea niciodată drept de rezidență (Di Cesare 2017: 99–101).

Este aici, în studiul fenomenului migrației, și o problemă a alterității. Alteritatea, ca o intuiție a legăturii dintre elementul specific omului și determinarea lui în și prin limbaj, în și prin comunitatea lingvistică căreia îi aparține, alteritatea ca una dintre trăsăturile esențiale ale limbajului, unul dintre universaliile lui, alteritatea ca manifestare a faptului de a fi cu alții, alteritatea ca dimensiune constitutivă a ființei umane, alteritatea care ar trebui să anuleze opozițiile de tip *eu/tu*, *noi/voi* și *celălalt/ceilalți* pentru simplul fapt că celălalt se regăsește în mine, ceilalți sunt potențiale proiecții ale eului meu, sau, cum spunea Paul Ricoeur, „drumul cel mai bun care duce la Mine trece prin celălalt". Din această perspectivă, cum susține și Donatella Di Cesare, pronumele și folosirea lor nu mai sunt indiferente, ele delimitează spații și roluri, grupuri și tabere, gestionează și direcționează discursurile – „sunt primele frontiere decisive, cele lingvistice" și poate că acum, mai mult ca oricând, ar fi nevoie de o filozofie a pronumelui (Di Cesare 2017: 106). Ce conținut mai putem atribui, astăzi, pronumelui *noi*? se întreabă, retoric, autoarea. El este, prin excelență, forma gramaticală a comunității,

BDD-A32485 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:52:03 UTC)

include pronumele personal de persoana I singular, *eu*, dar şi pronumele personal de persoana a II a singular, *tu*; în acelaşi timp, însă, *exclude*, el trimite, indirect, dar implicit, la *voi*, dar şi la *ei/ele*, adică *alții* sau *ceilalți* care devin, un implicit colectiv *non-noi*. Trasează granițe lingvistice, astfel, şi separă. Important este, însă, să nu ajungă să se transforme într-o „gramatică a urii", cum o numeşte autoarea. Există o întreagă tradiție hermeneutică, fenomenologică, de reflecție asupra conceptului de „celălalt", iar în domeniul literaturii, motivul jidovului rătăcitor şi/sau motivul străinului, ca factor declanşator de panică, frică şi ură abundă în scrieri, re-scrieri, în interpretări şi re-interpretări (Di Cesare 2017: 108–109).

Un alt concept-cheie ce stă la baza unei filozofii a migrației este cel de *locuire*[3] – locuirea umană, în *spațiu* – a poseda, a se instala, a rămâne/a dăinui, a se identifica cu locul, dar, în acelaşi timp, şi locuirea umană în *limbaj*, respectiv într-o *limbă*. Limba nu întotdeauna, însă, are aceleaşi coordonate geografice cu cele ale spațiului. Dacă a locui într-un spațiu este echivalent cu a-l poseda, cu *a avea*, a locui într-o limbă, de la Heidegger încoace, înseamnă *a fi*, *a exista*. În majoritatea situațiilor, cele două planuri se suprapun şi avem de-a face cu cazul „fericit" al locuirii, concomitente, într-un spațiu şi într-o limbă care îşi aparțin – cazul locuirii, fizic vorbind, între granițele unui Stat şi în interiorul limbii sale, limbă istorică, care este şi limbă maternă. Se naşte, în modul cel mai firesc posibil, întrebarea: ce se întâmplă, însă, când coordonatele locuirii unui spațiu nu coincid, nu se suprapun, geografic şi temporal, cu cele ale locuirii unei limbi? Ce predomină atunci, *a avea* sau *a exista*? Este, credem, noi, întrebarea care stă la originea tuturor formelor de discurs asupra fenomenului migrator din acest secol, întrebarea care desparte, dar şi uneşte, state şi națiuni, state şi continente.

În ceea ce priveşte acest fenomen/proces al migrației, concret, ultimele date relevă o situație destul de îngrijorătoare pentru România, ea aflându-se, în 2017, la nivel mondial, pe locul al doilea, după Siria, ca număr de emigranți, iar aşa cum vom vedea în cele ce urmează, în Italia, românii reprezintă comunitatea imigrată cu cel mai mare număr de cetățeni. Aici, în fiecare an, se face o radiografie a societății, radiografie statistică ce cuprinde, ca un capitol foarte interesant, structura comunităților de imigranți – „Il Dossier Statistico dell'Immigrazione IDOS"[4]. Cel prezentat în 26 octombrie 2017, cu referire la perioada 2015–2016, conținea următoarele date referitoare la comunitatea românească (redăm, selectiv, doar cele pe care le considerăm relevante pentru cercetarea de față): la sfârşitul anului 2016, comunitatea românească reprezenta principala comunitate imigrată în Italia, cu un număr oficial de 1.168.552 cetățeni rezidenți, ce reprezintă un procent de 23,2 din

[3] Locuirea, concept filozofic, dar, mai ales, lingvistic, heideggerian, „limbajul – casă a ființei", a constituit obiectul mai multor cercetări ale noastre. Pentru a nu relua aici punctele cheie ale discuției, menționez două dintre studiile publicate pe această temă: „Limba ca locuire" (Neşu 2013) şi „La lingua come dimora o la costruzione del sè attraverso il linguaggio" (Neşu 2010).

[4] Site-ul oficial unde sunt publicate, în fiecare an, rezultatele cercetărilor de teren: www.dossierimmigrazione.it.

BDD-A32485 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:52:03 UTC)

totalul cetățenilor străini rezidenți în Italia; românii din Italia reprezintă, astfel, o treime din totalul românilor emigrați în străinătate (33,8%), cu o creştere în anul 2016 de 1,5%; se înregistrează, în ultimii ani, şi un număr în creştere de întoarcere în țară sau de migrare înspre alte țări UE sau non UE; pe primul loc, motivul principal al imigrării, este susținerea familiei/întregirea familiei, şi doar pe locul al doilea, dezvoltarea unei activități proprii; românii sunt răspândiți în toată peninsula, cu precădere în centrele mari urbane din centru şi din nord, precum Roma, Torino, Milano, Bologna, Florența, Veneția, cu un procentaj de 20 pentru Lazio şi 15 pentru „Provincia di Roma"; vârsta medie a imigranților este de 34 de ani, iar structura comunității româneşti este bazată pe nucleul familial, în medie format din cel puțin doi membri; predomină dimensiunea feminină, 57,4% din imigranții români fiind de sex feminin; sunt destul de răspândite şi căsătoriile mixte, 2727 înregistrate, dintre care majoritatea sunt între bărbați italieni şi femei române; în ceea ce priveşte nivelul de instruire şi de educație, majoritatea au studii medii, un procentaj sub mediu au studii liceale, în timp ce studiile universitare şi post-universitare sunt mai rare; ca urmare, în ceea ce priveşte piața muncii, pentru anul 2016, statisticile arată că românii reprezintă 20,4% dintre persoanele străine angajate cu contracte de muncă, cu o rată de ocupare, la nivelul comunității româneşti, de 63% – sectoarele predominante sunt, pentru sexul masculin, construcții, transport şi agricultură, iar pentru persoanele de sex feminin, servicii de tip familial (celebrele, deja „badante" – îngrijitoare şi colaboratoarele domestice), servicii hoteliere şi de restaurant, comerț, dintre care 96,6% angajate cu contracte pe timp determinat şi doar 3,4% cu contracte pe timp nedeterminat; s-a înregistrat, în 2016, şi o creştere a activităților pe cont propriu dezvoltate de cetățeni români rezidenți în Italia, sunt 51.366 de responsabili de societăți particulare care sunt născuți în România, iar profilul acestor activități este: 61,9% în domeniul construcțiilor, 12,5% în domeniul comerțului iar 5% în domeniul serviciilor; din păcate, însă, şi pentru perioada analizată, comunitatea românească rămâne ca fiind cea mai expusă muncii la negru şi exploatării ilegale.

Al doilea aspect al părții teoretice priveşte problemele lingvistice determinate de fenomenul emigrării şi aici avem în vedere următoarele aspecte: **1.** fenomenul cunoscut sub numele de *schimbare lingvistică* şi **2.** fenomenul *interferențelor lingvistice*. În ceea ce priveşte primul aspect, punctul de plecare al dezbaterii îl constituie studiul lui Coşeriu „Nu există schimbare lingvistică", în varianta publicată în revista clujeană *Cercetări de lingvistică* (Coşeriu 1992). În acest studiu, Coşeriu pleacă de la ideea că „schimbările din limbă constituie procesul istoric prin care dispare sau se creează limba, prin care tradițiile lingvistice se sting ori se nasc şi prin care adesea tradiții noi iau locul, parțial sau total, celor pe cale de dispariție din sistemul de tradiții pe care îl reprezintă o limbă" (Coşeriu 1992: 12). Punctăm doar, din motive obiective, cele trei probleme ce corespund, de altfel, celor trei planuri ale limbajului din concepția integralistă, pe care schimbarea lingvistică le presupune: **a.** la nivel teoretic, este vorba despre o problemă

BDD-A32485 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:52:03 UTC)

universală a schimbărilor în limbaj – de ce se modifică limbile? – iar, din această perspectivă, consideră Coşeriu, schimbarea este o obiectivare istorică a creativităţii lingvistice, corespunde şi alterităţii, adică reprezintă o activitate creativă îndreptată spre alţi vorbitori (Coşeriu 1992:13); **b.** la nivel empiric, este vorba despre o problemă *generală* a schimbărilor în limbă – cum şi în ce condiţii intra- şi extralingvistice se modifică, de obicei, o limbă? – din această perspectivă, vorbim despre, pe de-o parte, *inovaţie* în discurs, la nivelul performanţei şi despre *schimbare* în limbă, la nivelul competenţei. Aceasta din urmă are loc în patru etape: *adoptarea* unei inovaţii de către un individ, *difuzarea*, sau adoptarea inovaţiei de către mai mulţi vorbitori, *selectarea*, adică folosirea alternativă a inovaţiei cu forma mai veche, existentă în limbă şi *mutaţia* sau abandonarea propriu-zisă a unei tradiţii în favoarea unei inovaţii. Adoptarea este considerată de către autor ca fiind fundamentală (tehnică de limbaj), selectarea, în sine, reprezintă un fapt de discurs, în timp ce mutaţia reprezintă actul final al procesului de schimbare în limba unei comunităţi de vorbitori (Coşeriu 1992:14); **c.** la nivel istoric, al limbilor naţionale, schimbarea reprezintă o problemă *istorică* a fiecărei modificări/inovaţii în parte – cum a acţionat creativitatea şi cum a fost ea integrată într-o anumită limbă, la un anumit moment dat? – aici este vorba despre o justificare exhaustivă a fiecărei inovaţii în funcţie de contextul istoric dat (Coşeriu 1992: 17). Concluzia autorului care, de fapt, este şi titlul studiului, este că nu există schimbare lingvistică, în sensul că schimbarea constituie, în realitate, însăşi construirea, facerea unei limbi, fenomenul originar prin care se naşte o limbă.

Există, în acest studiu, câteva observaţii pe care le considerăm de interes ca puncte de plecare şi de reflecţie pentru cercetarea noastră şi le evidenţiem în cele ce urmează (Coşeriu 1992: 15–16): **a.** în primul rând, faptul că, în principiu, inovaţia ca atare poate fi şi non-intenţională, adică condiţionată cauzal – ea are, însă, în opinia lui Coşeriu, puţine şanse de a deveni permanentă, adică de a fi adaptată şi difuzată – şi, este de părere autorul, nu se cunosc greşeli de vorbire care să fi devenit generalizate şi acceptate[5]; **b.** din principiu este exclusă existenţa unei motivaţii unice pentru toate schimbările lingvistice, tocmai datorită faptului că ele reprezintă o clasă generală de fapte care cuprinde limba în întregul său; ar putea exista, însă, o motivaţie de natură subiectivă, generală, şi anume alteritatea, atunci când, spune Coşeriu, „preluăm idiomul altcuiva”; **c.** nu putem vorbi despre cauze ale schimbării, ci despre condiţii, circumstanţe ale schimbărilor. Aceste condiţii ar indica faptul că este posibil să se producă o schimbare, dar nu este şi necesar. Pentru producerea efectivă a schimbării, circumstanţele trebuie să fie luate în considerare de către vorbitori; în acest mod, doar finalitatea este cea care le transformă în condiţii efective ale producerii schimbării.

[5] În acest moment, situaţia limbii române vorbite în comunitatea românească din Italia s-ar putea să infirme, din păcate!, această afirmaţie a lui Coşeriu, având în vedere că există extrem de multe „greşeli” de limbă, din punctul de vedere al normei limbii române standard, care însă au o circulaţie evidentă şi care ar putea deveni, la un moment dat, „regula”.

BDD-A32485 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:52:03 UTC)

Este de la sine înţeles că această problemă a schimbărilor lingvistice dintr-o limbă trebuie privită diferit în momentul în care vorbim despre dezvoltarea şi evoluţia unei limbi în afara spaţiului său propriu şi în direct contact cu una sau mai multe limbi diferite. Analizarea acestui fenomen a dat naştere, în ultimii ani, unei noi discipline, sociolingvistica migraţiei, care are ca obiect de studiu, în principal, tocmai contactul între limbi şi raportul limbă–fenomen migrator, care au ca rezultat, pe de-o parte, o diversificare la nivel lingvistic, dar şi, pe de altă parte, crearea condiţiilor obiective pentru apariţia unor forme noi de expresie în limbile respective. Este vorba aici şi despre raportul extrem de complex dintre limbă şi identitatea individului în contextul schimbării coordonatelor geografice ale locuirii, aşa cum arătam mai sus, fiind bine ştiut faptul că limba are un rol esenţial nu doar în constituirea identităţii unui individ, cât şi în apartenenţa lui la o anumită comunitate lingvistică şi, deci, perceperea sa ca atare de către ceilalţi. Ca urmare, din punct de vedere lingvistic, poziţia emigrantului/imigrantului este una destul de dificilă, el aflându-se, pe de-o parte, în situaţia de a fi nevoit să înveţe o a doua limbă, limba ţării în care emigrează, L2, (în cazul copiilor, a doua limbă va fi şi limba instituţională, limba şcolarizării)[6] şi, în acelaşi timp, va încerca şi să îşi păstreze nealterate competenţele de limbă maternă, de care are nevoie tocmai pentru a fi identificat de ceilalţi ca aparţinând unei anumite comunităţi lingvistice. Situaţia depăşeşte, considerăm noi, cu mult graniţele lingvistice – această problemă necesitând, în mod obligatoriu, o abordare interdisciplinară, deoarece interpretarea unui asemenea fenomen, în complexitatea sa, antrenează, în mod necesar, pe lângă lingvistică şi discipline precum sociologia sau psihologia. În procesul de învăţare a limbii ţării în care a emigrat – proces care nu poate fi în nici un fel redus la un „simplu" proces de învăţare a unei limbi străine în condiţiile păstrării coordonatelor spaţiale, survine fenomenul interferenţelor lingvistice asupra căruia ne vom opri, pe scurt, în cele ce urmează. Problema interferenţelor lingvistice depinde de o serie de factori de natură lingvistică, dar şi extralingvistică (suntem înclinaţi să credem că majoritari ar fi aceştia din urmă). Ne referim, mai ales, la factori de tipul nivelul competenţei lingvistice în ceea ce priveşte limba maternă, statutul social, gradul de şcolarizare, profesia, nivelul cultural şi familial, tipul de interacţiune cu limba străină, capacitatea de integrare şi de asimilare, vârstă, sex etc. Este evident faptul că acest concept de inteferenţă lingvistică este în strânsă legătură cu cele de contact social şi de contact cultural, Coşeriu afirmând, la un moment dat, că limba, în general, se constituie diacronic, dar funcţionează sincronic. Aşa cum este evident şi faptul că, mai ales în ultimii ani, datorită realităţii sociale şi politice create la nivel naţional şi european, problema contactului între limbi a devenit o problemă extrem de actuală şi de acută, în acelaşi timp coordonată esenţială a globalizării, pe de-o parte, dar şi a necesităţii păstrării unei identităţi lingvistice naţionale, pe de altă

[6] Acest subiect face obiectul unei alte cercetări ale noastre care are ca scop analizarea fenomenelor lingvistice ce conduc la pierderea calităţii de limbă maternă în cazul copiilor de origine română care sunt şcolarizaţi în Italia şi studiază în limba italiană, limba maternă devenind, pentru ei, în acest moment, limbă etnică.

BDD-A32485 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:52:03 UTC)

parte. Dacă, aşa cum ne învaţă istoria, în general, şi istoria limbilor, în particular, la un anumit moment al evoluţiei societăţilor, aceste contacte aveau ca urmare directă fenomenul împrumuturilor în limbă, apariţia neologismelor, astăzi fenomenul acoperă o arie mult mai amplă, incluzând, bineînţeles şi neologismele, dar depăşind cu mult graniţa lor. Fără a intra în detaliile tehnice binecunoscute, mă voi limita la a afirma că, dacă împrumutul era considerat mai mult ca un aspect de natură lexicală, concretizat, cum spuneam mai sus, în clasa neologismelor, calcul lingvistic, ca fenomen analogic, ca produs implicit sau explicit, conştient sau inconştient, voluntar sau involuntar are şi aspecte ce se referă la însăşi structura limbii, inclusiv la nivelul ei sintactic. Tradiţionala şi clasica deja clasificare a lui Th. Hristea[7] vorbeşte despre două tipuri de calc lingvistic: calc lexical (implică un singur cuvânt, un lexem) şi calc sintactic (implică un grup de cuvinte, o sintagmă); calcul lexical poate fi morfologic (calcul ce implică o structură morfematică) şi semantic (calcul ce produce o modificare în structura semantică a cuvântului, deci la nivelul semnificaţiei sale) (Hristea 1997: 14), clasificare la care R. Merlo[8] adaugă şi subcategoria calcului fonetic (calcul ce produce o modificare la nivelul aspectului fonetic al cuvântului) (Merlo 2007: 241), categorie extrem de necesară, considerăm noi, mai ales în cazul contactului dintre limbi foarte asemănătoare la nivelul formei, aşa cum sunt româna şi italiana. De altfel, trebuie subliniat aici, fenomenul interferenţelor lingvistice, în general, este mult mai des întâlnit şi mai „fructuos" în cazul limbilor ce se aseamănă tipologic, cu cât distanţa tipologică dintre două limbi este mai mică, cu atât interferenţele lingvistice vor fi mai numeroase, mai diversificate şi vor acoperi, cum este cazul limbii române în contact cu limba italiană, aproape toate palierele limbii vorbite, de la fonetică la sintaxă, dar şi intonaţie, cadenţă şi/sau topică, dar şi pe cele ale limbii scrise. O altă precizare necesară este că acest fenomen, chiar dacă priveşte, în majoritatea cazurilor, limba maternă, limba română, în speţă, cea care „suferă" lingvistic în mod pregnant în urma schimbării locuirii geografice, el nu este unidirecţional, ci se răsfrânge, chiar dacă într-o măsură mai mică şi, desigur, fără circulaţie în afara comunităţii, şi asupra limbii ţării de adopţie – şi ea suferă de pe urma interferenţelor lingvistice, în sensul că regăsim structuri morfologice şi chiar şi sintactice de provenienţă românească în limba italiană vorbită de români. Ceea ce, lingvistic vorbind, dă o mare satisfacţie, în sensul că regăsim, în practica lingvistică, teoria humboldtiană conform căreia limba maternă este cea care ne structurează gândirea[9].

[7] Hristea (1997).

[8] Merlo (2007).

[9] Pentru Humboldt, omul „se ţese pe sine prin limbaj", în timp ce fiecare limbă desemnează, în jurul poporului care o produce, un cerc; în fiecare limbă sălăşluieşte o viziune a lumii care îi este specifică, în sensul că fiecare limbă istorică conţine în ea însăşi întreaga ţesătură conceptuală şi întregul mod de raportare la lumea obiectuală caracteristice pentru o secţiune anumită a societăţii; a părăsi acest cerc înseamnă a intra, în mod simultan, în cercul descris de o altă limbă istorică în jurul altui popor; de aceea, a intra în şi a învăţa o altă limbă înseamnă „a cuceri un nou punct de vedere în atitudinea vorbitorului", înseamnă a îmbrăţişa o altă viziune a lumii; însă, remarcă Humbodt, niciodată nu se va ajunge la „o experienţă completă şi pură" a unei asemenea schimbări de perspectivă, deoarece

BDD-A32485 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:52:03 UTC)

Ultimul aspect al părții teoretice se referă la raportul limbă maternă/limbă etnică în cadrul comunității de emigranți. Acest aspect a făcut deja obiectul unor studii anterioare, inclusiv într-o comunicare susținută la Universitatea din Bucureşti, ocazie în care acest raport a fost pus în relație cu posibilitatea utilizării etnopragmaticii (în versiunea propusă de profesorul Alessandro Duranti) ca metodă asociată gramaticii tradiționale în predarea limbii române ca limbă străină/limbă maternă în Italia[10]. Drept urmare, nu voi relua aici, decât pe scurt, descrierea conceptului de limbă etnică, ce se naşte în urma departajării făcute, în diverse studii şi articole, de către profesorul Paolo Balboni şi colaboratorii săi de la Universitatea Ca'Foscari din Veneția. Aceştia scot în evidență necesitatea delimitării terminologice şi de conținut între conceptele de *limbă maternă* (LM), *limbă etnică* (LE), *limbă străină* (LS) şi *limbă secundară* sau limba a doua (L2). Pornind de la ideea că limba istorică rămâne instrumentul prin care se identifică un grup etnic, cu atât mai mult în cadrul fenomenului emigrației/imigrației, se naşte întrebarea ce anume se întâmplă, dacă şi ce fel de modificări suferă această limbă istorică, în ipostaza ei de limbă maternă, în cadrul unui astfel de grup etnic care trăieşte dincolo de granițele geografice naționale ale respectivei limbi. Ea încetează de a mai fi limbă maternă şi devine limbă etnică, este răspunsul dat de aceşti cercetători, referindu-se la exemplul comunității italiene din Statele Unite ale Americii, – adică, limba comunității de origine a unei persoane, prezentă, deci, în mediul familial al imigraților, dar nu într-o formă standard, corectă, ci cu influențe şi varii interferențe lingvistice dinspre limba oficială a țării în care trăiesc şi care, pentru ei, este şi limba şcolarizării, limba instituțională, limba raporturilor sociale etc. (Balboni 2015: 18). Cu alte cuvinte, limba lor maternă îşi pierde, treptat, conținutul şi devine o limbă cu un vocabular minimal conversațional, de uz cotidian, familial, chiar regional, şi, care, deci, nu respectă întotdeauna norma, nu mai are un caracter instituțional, nu reprezintă limba în care are loc procesul de şcolarizare sau cel de desfăşurare a activității profesionale şi nu reprezintă, decât în situații particulare, limba de contact social şi instituțional. Mai mult, aşa cum arătam mai sus, ea este supusă contaminării cu limba țării de adopție, limba italiană, în cazul nostru, şi de aici interferențele lingvistice sub forma calcului fonetic, morfologic sau sintactic, fenomene de code-switching, pronunție defectuoasă, intonație greşită etc.

Prezentăm, în încheiere, câteva astfel de exemple din corpusul de limbă vorbită în curs de alcătuire, exemple care, în cadrul analizei finale prevăzute în proiect vor fi analizate şi clasificate în funcție de criteriile teoretice descrise mai sus (menționez că am păstrat forma grafică şi punctuația, nu am intervenit deloc în corectarea exprimării sau a greşelilor de ortografie, nici în limba română, nici în limba italiană):

individul va păstra întotdeauna, într-o măsură mai mare sau mai mică, propria viziune a lumii propusă şi configurată în şi prin limba maternă (Humboldt 1988:161–164).

[10] Este vorba despre conferința „Etnopragmatica lui Alessandro Duranti şi posibilele ei utilizări în predarea limbii române ca limbă străină" (Neşu 2016), dar şi despre studiul intitulat „Limba română între limbă străină, limbă maternă şi limbă etnică – studiu de caz" (Neşu 2018).

BDD-A32485 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:52:03 UTC)

[1] *Auguri, tineo tot aşa, un abracio forte forte*
[2] *Faceţi festa?*
[3] *Amicizie fericită mulţi ani*
[4] *Mult succes, forţa, Alessio, ţine-o tot aşa şi faiilbravo di continuo*
[5] *Sunt convinsă, chiar din esperienza personală că nimic este de pierdut, din contră – să nu ai frică, pentru că vei fii întotdeauna vincitoare*
[6] *După sufletul dvs şi cât meritaţi nu ajunge un negoţ întreg de flori*
[7] *Asta e bugie curată, o prietină de a mea s-a lăsat îmbrobodită de un vechet unde era ca badanta la nevastă-sa*
[8] *Nu sânt de acord la a bada toată familia celui la care se lucrează*
[9] *De la Staziunea termini luaţi metro B direcţiune Laurentina fine a Eur Fermi; caro Dacia TV pune-ţi indicaţile bine nu derutaţi lumea sunt persoane că nu ştiu bine să se deplaseze cu mezii publici atenţiune*
[10] *Verissimo! Eu chiar nu am facut urât...non ce l'avevo nici cu lui nici cu infermierile*
[11] *O cunoştinţă de a mea a căzut în trapolă şi ia trimis bani de viagio si poi el nu a venit înapoi*
[12] *Primăria a dat ordinanţa acum*

Sunt evidente greşelile de limba română datorate unei stăpâniri relative a limbii şi, mai ales, a normelor de ortografie în vigoare (*sânt* pentru *sunt*, *prietină* pentru *prietenă*, *infermierile* pentru *infirmierele*, *ţineo* pentru *ţine-o, indicaţile* pentru *indicaţiile, ia trimis* în loc de *i-a trimis*, *vei fii* în loc de *vei fi*, *pune-ţi indicaţile* pentru *puneţi indicaţiile*), influenţele de grafie din limba italiană atunci când cuvintele sunt foarte asemănătoare (*esperienza* pentru *experienţa*, *atenţiune* pentru *atenţie*, *ordinanţa* în loc de *ordonanţa*), preluarea unor cuvinte din limba italiană şi introducerea lor în discurs prin aplicarea unor forme specifice limbii române de articulare, de formare a pluralului, a formei feminine sau de infinitiv (*mezi**i** publici*, forma corectă în italiană *mezzi pubblici*, *în trapol**ă*** pentru *trapola*, *de viagio* pentru *viaggio*, *vincit**oare*** forma corectă în italiană *vincitrice*, *amicizi**e*** pentru *amicizia, staziune**a*** forma articulată enclitic a substantivului italienesc *stazione*, ***a** bad**a*** pentru forma infinitivului italienesc *badare*), până la preluarea şi adoptarea unor construcţii sintactice ce nu sunt proprii limbii române (*nimic este de pierdut*, cu lipsa negaţiei obligatorii în limba română, facultativă, în acest caz, în limba italiană, *să nu ai frică* în loc de *să nu-ţi fie frică*, *nu sunt de acord la a bada* în loc de *nu sunt de acord cu a îngriji*, *sunt persone că nu ştiu bine* în loc de *sunt persoane **care** nu ştiu bine*). Nu în ultimul rând, este evidentă introducerea în textul în limba română de cuvinte şi construcţii din limba italiană, într-o formă „bilingvă" de text ce se transformă, treptat, într-o formă hibridă (*ţine-o tot aşa şi fai il bravo di continuo, non ce l'avevo nici cu lui nici cu infermierile*). Clasificarea şi analiza în detaliu a exemplelor de acest gen, aşa cum afirmam mai sus, fac obiectul unei cercetări viitoare, de natură teoretică, şi care va însoţi partea practică a alcătuirii corpusului de texte menţionat la început.

BDD-A32485 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:52:03 UTC)

BIBLIOGRAFIE

Balboni, Paolo, 2015, *Le sfide di Babele. Insegnare le lingue nelle società complesse*, Quarta Edizione completamente ristrutturata, ampliata e aggiornata, Torino, Utet Università.

Cohal, Alexandru, 2014, *Mutamenti nel romeno di immigrati in Italia*, FrancoAngeli, Millano.

Coşeriu, Eugen, 1992, „Nu există schimbare lingvistică", *Cercetări de lingvistică*, 37, nr. 1, p. 9–20.

Coşeriu, Eugen, 1996, „Limbaj şi politică", *Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară*, 5, Chişinău, p. 10–29.

Di Cesare, Donatella, 2017, *Stranieri residenti. Una filosofia della migrazione*, Bolati Boringhieri, Torino.

Hristea, Theodor, 1997, „Tipuri de calc în limba română", *Limbă şi literatură*, 3-4, p. 10–29.

Humboldt, Wilhelm von, 1988, „Fragmente lingvistice", în *Secolul XX*, nr. 325–327, trad. Şt. Augustin Doinaş, p. 161–164.

Merlo, Roberto, 2007, „Interferenţe italo-române. Studiu de caz", în L. Botoşineanu, E. Dănilă, C. Holban, O. Ichim (coord.), *Români majoritari/Români minoritari: interferenţe şi coabitări lingvistice, literare şi etnologice*, Editura Alfa, Iaşi, p. 235–271.

Neşu, Nicoleta, 2010, „La lingua come dimora o la costruzione del sè attraverso il linguaggio", în Nicoleta Neşu (coord.), *La lingua come dimora*, *Romania Orientale XXIII*, p. 9–20.

Neşu, Nicoleta, 2013, „Limba ca locuire", în Ofelia Ichim (coord.), *Cultură şi identitate românească. Tendinţe actuale şi reflectarea lor în diaspora*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, p. 181–191.

Neşu, Nicoleta, 2016, „Etnopragmatica lui Alessandro Duranti şi posibilele ei utilizări în predarea limbii române ca limbă străină", în Florentina Sâmihăian, Mădălina Spătaru-Pralea (ed.), *Limba şi literatura română – perspective didactice*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, p. 83–92.

Neşu, Nicoleta, 2018, „Limba română între limbă străină, limbă maternă şi limbă etnică – studiu de caz", în P. Nanu, E. Ivancu (ed.), *Limba română ca limbă străină. Metodologie şi aplicabilitate culturală*, Turun Yliopisto, Turku, Finlanda, p. 113–125.

Olariu, Florin Teodor., 2017, *Variaţie şi varietăţi în limba română. Studii de dialectologie şi sociolingvistică*, Institutul European, Iaşi.

MUTATIONS IN THE LINGUISTIC BEHAVIOUR OF THE EMIGRANTS AND THE RELATIONSHIP BETWEEN THE MOTHER TONGUE AND THE ETHNIC LANGUAGE (A CASE STUDY: ASPECTS OF THE ROMANIAN LANGUAGE SPOKEN IN ITALY)

Abstract

The paper that we are presenting leads with a list of the main theoretical aspects of the phenomenon of migration, a list that will oscillate in trying to integrate them between two perspectives: a philosophical sociological one, and a linguistic one. We will, therefore, attempt to answer some questions related to the essence of the migration phenomenon in today's globalising society, and mainly see what its effects are on the linguistic behaviour of people who migrate. Our concrete analysis will refer to the presence of Romanian migrants in Italy, as in recent years it has become a true "phenomenon"; this is shown by the most recent data, both from the Romanian perspective – which sees a real exodus of the Romanian people, while Romania holds world's second place in migration, after Syria – and also from the viewpoint of Italy, where, after the most recent statistics on migration in 2017, the Romanian community is the main community of migrants, with a number of 1.168.552 citizens who legally reside in Italy. The main aspects that we've focused on, from a theoretical viewpoint, are the mutations in the use of Romanian language within the Romanian community (the first and second generations). We will thus try to also show this community's passage from thinking of Romanian as mother tongue to considering it ethnic language.

BDD-A32485 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:52:03 UTC)